

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 371.622(477.83)

Леонід Оршанський, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики
трудового і професійного навчання та декоративно-ужиткового мистецтва

Наталія Кізан, магістр кафедри методики трудового і професійного навчання та
декоративно-ужиткового мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті обґрунтований взаємозв'язок художньо-трудової діяльності та рівня сформованості в учнів національних цінностей, розкриті можливості виховного впливу декоративно-ужиткового мистецтва в сучасних умовах реалізації завдань освітньої галузі "Технології".

Ключові слова: національні цінності, художньо-трудова діяльність, народне декоративно-ужиткове мистецтво, освітня галузь "Технології", трудове навчання.

Лит. 5.

Постановка проблеми. Нині шкільна освіта в Україні виходить на якісно новий рівень, зумовлений змінами у суспільно-політичному житті, що засвідчений Законами України "Про освіту", Державною національною програмою "Освіта" (Україна XXI століття), Національною доктриною розвитку освіти, концепціями гуманітаризації освітньої галузі та національного виховання. Особливо гостро постає проблема відродження української духовності та формування національних цінностей. Показник духовності стає зростаючою цінністю на шкалі духовної перебудови, основна мета якої – максимальне виявлення творчих можливостей дитини.

Теоретичні засади національного виховання закладено у наукових дослідженнях відомих вітчизняних учених і громадських діячів В. Борисова, М. Боришевського, Г. Ващенко, О. Вишневського, Д. Віконської, Б. Гринченка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, О. Кульчицького, Ю. Липи, І. Огієнко, Ю. Римаренка, С. Русової, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, В. Сухомлинського, М. Чепіль, В. Яніва, Я. Яреми та ін. Їхні наукові розвідки спрямовані на розкриття особливостей виховання молоді на засадах високих ідей демократії, духовності та національних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Вирішенню проблем відродження і формування національних цінностей має сприяти передовсім українська культура в контексті загальноісторичних культурних цінностей: "Повернення до джерел української та світової культури сприяє й зверненню до себе, усвідомленню своїх можливостей і здібностей, коли духовна цінність стає особистісно значущою. Лише за цієї умови

можна вважати, що діалог поколінь і культур відбувся" [2, 31].

Серед широкого кола питань гуманітарної діяльності однією з найважливіших виступає художня культура, функціонування та розвиток якої пов'язані, з одного боку, з виробництвом художніх цінностей, з іншого – зі створенням умов для масового засвоєння суспільством художнього багатства. Відомо, що саме в сфері функціонування художньої культури виникає можливість якнайповнішого розкриття духовних потенцій особистості, виявлення її творчих здібностей.

Основна тенденція розвитку сучасної української школи полягає в тому, що праця набуває все більш творчого характеру. Процес трудової підготовки школярів нині набуває творчого характеру завдяки зверненню до гуманістичного потенціалу творів різних видів традиційного і сучасного мистецтва. Сама специфіка практичних занять, що виражається в поєднанні творчих умінь, навичок та знань, потребує виконання на уроках трудового навчання широкого кола завдань у галузі художньої культури. Отже, головною метою якісної трудової підготовки учнів загальноосвітньої школи є сформованість їхньої художньої культури, розвиток творчих здібностей та національних цінностей.

Важливим чинником формування у школярів національних цінностей виступає мистецтво, яке здатне пробудити і реалізувати творчий потенціал, закладений в кожній дитині. Мистецтво в системі формування національних цінностей, на нашу думку, є неповторним джерелом пізнання особливостей духовного життя кожної епохи. За допомогою мистецтва особистість отримує безліч інформації про життєдіяльність, побут та культуру в різні історичні епохи.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Отже, із загальної кількості проявів національної культури, найбільший вплив на формування особистості, розвиток її духовно-морального потенціалу має мистецтво. Це пов'язано з тими функціями, які воно виконує як елемент суспільної й індивідуальної свідомості. До них належать такі:

1. Функція самореалізації особистості (цей процес пов'язується передовсім із трудовою діяльністю).

2. Пізнавальна функція (тут важливими є об'єднувальний вплив мистецтва та його комунікативні можливості).

3. Функція самореалізації та ретрансляції (сама ретрансляція уможливує перенесення духовних цінностей та ідей суспільної свідомості в індивідуальну).

Мистецтво є невід'ємною складовою усіх видів діяльності людини: пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної та перетворювальної. Щоб сформулювати власне розуміння художньо-трудої діяльності, нами було здійснено понятійний аналіз цього терміну. Так, у словнику "Естетика" знаходимо такі тлумачення: 1) мистецтво – це художня творчість у цілому – література, архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно-ужиткове мистецтво, музика, театр, танок, кіно та інші види діяльності людини, які втілюють у собі художньо-образні форми відображення дійсності; спосіб прояву творчого потенціалу особистості та задоволення її естетичних потреб; 2) мистецтво – у вузькому значенні слова – образотворче мистецтво; 3) мистецтво – висока ступінь прояву майстерності у будь-якій сфері діяльності [5]. Крім цього, мистецтво поділяється на професійне та народне. Професійним мистецтвом займаються професіонали (танцівники, письменники, архітектори, художники, скульптори та ін.), тобто дипломовані фахівці. Народним мистецтвом займаються люди, для яких мистецтво виступає як захоплення, внутрішня потреба самовираження. До того ж любителі практично не вносять змін у традиційні народні промисли та художні ремесла, а відроджують їх, втілюючи у своїх творах.

Структуру мистецтва можна відобразити у вигляді двох галузей: 1) духовно-естетичної – образотворче мистецтво (живопис, графіка, скульптура), кіномистецтво, література, музика, хореографія, театр, телебачення, цирк; 2) художньо-матеріальної – архітектура, дизайн, декоративно-ужиткове мистецтво.

Розглянемо останній вид художньо-матеріальної галузі культури – декоративно-ужиткове мистецтво, яке пов'язане зі створенням

предметів побуту, що поєднують естетико-практичні якості. Специфічною рисою декоративно-ужиткового мистецтва є його біфункційність, тобто симбіоз, органічне поєднання утилітарної й естетичної функцій. У декоративно-ужитковому мистецтві широко використовуються різноманітні матеріали, а також безліч художніх та технічних прийомів виготовлення виробів.

Походження цього виду мистецтва сягає сивої давнини та пов'язане з трудовою діяльністю та побутом людей. У декоративно-ужитковому мистецтві важлива роль належить формі, композиції, орнаменту, матеріалу, технічним засобам виконання, колориту, співвідношенню форм та декору тощо. Формотворчими принципами цього виду мистецтва є чіткість конструкції, масштаб, пропорції, співвідношення окремих частин форми. Важливу роль у декоративно-ужитковому мистецтві відіграє орнаментальне оздоблення виробу.

Отже, в основі декоративно-ужиткове мистецтва як складової художньо-матеріальної культури лежать два види діяльності – трудова та художня. В сучасній науковій літературі нами не виявлено чіткого визначення художньо-трудої діяльності. Лише В. Тименко, проєктуючи зміст художньо-трудої діяльності у початковій школі, дає таке визначення: "це діяльність, мета якої – створення матеріально-духовних цінностей образотворчими, конструктивними та декоративними засобами, що у найбільшій мірі відповідає потребам, здібностям та можливостям учнів, бо при цьому враховується взаємозв'язок сфер їхнього художнього мислення (конструктивної, образотворчої, декоративної) та форм художньої діяльності (побудова, зображення, оформлення)" [4, 43].

За видами діяльності художню працю цей автор поділяє на мистецтво художнього оранжування, образотворчу діяльність, художнє конструювання, художньо-побутову діяльність та декоративно-ужиткове мистецтво. До цілей художньої праці він відносить: естетичний, художній, інтелектуальний та політехнічний розвиток, а складовими змісту – визначає елементи кольорознавства, графіки, композиції, декоративно-ужиткового мистецтва і дизайну, паркового і рекламного мистецтва [4].

На наш погляд, зміст художньо-трудої діяльності набагато ширший, адже визначальною умовою успішного формування національних цінностей у школярів є конструювання змісту цієї діяльності, адекватного їхнім інтересам і потребам, беручи до уваги тенденцію сьогодення – повагу та зацікавленість до витоків національної

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

культури. Завдяки ідеям гуманізації, посиленню розвивального напрямку навчання, відродженню традицій народної художньої творчості сучасна педагогічна наука має всі можливості оновити зміст художньо-трудової діяльності, що стане запорукою сформованості у підростаючого покоління національних цінностей.

Усе це зумовлює необхідність чіткого визначення художньо-трудової діяльності та її основних етапів. Отже, *художньо-трудова діяльність* – це процес, що ґрунтується на гуманітарній, мистецтвознавчій і технологічній освіті, забезпечує набуття школярами не лише відповідного обсягу знань й умінь, а й мистецьку і технічну освіченість, що створює умови для їхнього творчого розвитку та формування національних цінностей.

Чимало вітчизняних та зарубіжних учених характерною рисою художньо-трудової діяльності вважають формування спеціальних знань, умінь та навичок з різних видів народних художніх ремесел. Наприклад, в Англії трудова підготовка учнів у багатьох школах здійснюється завдяки шкільному предмету “Технологія”, в якому об’єднані три напрями – ремесло, технологія і дизайн; у Франції та Німеччині трудове навчання інтегрують із образотворчим мистецтвом; значну увагу художньо-трудової діяльності приділяють в угорських і канадських школах.

Художньо-трудова діяльність тісно пов’язана з ручною працею, яка дозволяє досягти цілісної психофізіологічної системи на кшталт: око – думка – рука, поєднати мотиваційну й операційно-технічну сфери особистості. Її специфічною особливістю є подвійна природа: результати праці втілюють дві взаємопов’язані функції: утилітарну та художньо-естетичну, тобто поєднують у собі гармонію раціонального та естетичного. Звідси, завдяки художньо-трудовій діяльності формуються конструкторсько-технологічні та художньо-естетичні знання, уміння та навички. До художньо-трудової діяльності відносимо виготовлення ручним або частково механізованим способом виробів та їх художнє оздоблення, що мають практичне й естетичне значення. Поверхню цих виробів оформляють таким чином, що декорування не вступає у суперечність з утилітарною формою, а перебуває у тісному зв’язку з нею, утворюючи єдине ціле. До таких виробів, в першу чергу, слід віднести художньо оздоблений посуд, меблі, одяг, декоративні тканини, килими, вишивку тощо.

Художньо-трудова діяльність, що була започаткована у домашніх ремеслах, також є складовою духовної спадщини народу, оскільки

стала джерелом мистецтва й основою етнопедагогіки. У процесі навчання народним художнім ремеслам виховується шанобливе ставлення до праці та формуються такі якості особистості, як працелюбність, повага до людей праці, відповідальне ставлення до неї, естетичні смаки та національні цінності.

З іншого боку, художньо-трудова діяльність – це одна з форм суспільної свідомості і суспільної діяльності, бо ґрунтується на традиціях народу, які передаються з покоління у покоління, національна за своєю природою та безпосередньо наближене до побуту. Тому з упевненістю можна стверджувати, що художньо-трудова діяльність має всі можливості для формування національних цінностей особистості школяра.

Вищезазначене потребує від школи нових підходів щодо розробки змісту, форм, методів і засобів технологічної освіти учнів загальноосвітньої школи. Особливе місце в цьому повинен зайняти перегляд й оновлення змісту шкільного предмету “Трудове навчання”, доповнення його відомостями та фактами виховного впливу на свідомість учнів, їхній світогляд та культуру.

Можливість виховного впливу на учнів через зміст освітньої галузі “Технології” ґрунтується на їхньому емоційному сприйнятті поглядів, подій та фактів, що утворюють основу самосвідомості та вихованості. При цьому важливого значення набуває процес перетворення конкретного навчального матеріалу в особистісні цінності, які визначатимуть відношення школярів до свого народу, його історії, духовно-культурних надбань. Отже, в основі виховуючого навчання має лежати оцінка учнями тих цінностей, які можуть бути сприйняті ними у процесі засвоєння змісту навчальних предметів, зокрема трудового навчання.

Суттєвого значення для усвідомлення відомостей, пов’язаних з художньо-трудовою діяльністю, набуває уява учня, завдяки якій забезпечується поглиблення зв’язку між знаннями та почуттями, між інтелектуальним й емоційним. Уява в цьому випадку сприяє мислиннево-емоційному перенесенню школяра в ситуацію або середовище тих подій, про яке він дізнається через зміст навчального предмета. У цьому випадку знаходить прояв закон реальності почуттів, механізми якого якраз і спрямовують особистість на усвідомлення свого відношення до закладених у зміст навчального матеріалу фактів.

Як вже зазначалося вище, залучення школярів до художньо-трудової діяльності впливає як на їхні естетичні почуття та смаки, так і формує в них

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

національні цінності. Засвоєння лише технічних прийомів не викликає позитивного емоційного збудження, призводить до незадоволеності учнями своєю діяльністю, тому вона повинна передбачати створення творчих проєктів, використання інформаційно-комунікаційних технологій, на таких заняттях має панувати творча атмосфера, яка вимагає від школярів певних інтелектуальних та емоційних зусиль.

На наш погляд, позитивні емоції, отримувані учнями, підкріплюють вищі соціальні мотиви, а також виступають додатковим стимулом, поштовхом до індивідуальної діяльності. Такий навчально-виховний процес створює оптимальні умови для забезпечення єдності трудового, морального й естетичного виховання школярів та надає усіх можливостей для формування національних цінностей.

Ознайомлення з творами народного мистецтва сприяє формуванню в учнів потреби творити прекрасне власними руками, розвиває почуття любові до рідної землі, шанобливе ставлення до самобутньої народної творчості. Зміст, якісні характеристики декоративно-ужиткового мистецтва залежать від історичних, соціально-економічних, культурно-побутових та географічних умов, традицій, напрямів і ступенів духовного розвитку народу. Воно являє собою надзвичайно багату сферу художньої творчості, яка має колективний характер та є носієм багатовікових традицій. Основне у традиціях декоративно-ужиткового мистецтва – це матеріал, технологія його обробки та техніки декорування, характер виготовлення предметів, а також прийоми втілення задуманого образу. Такі види декоративно-ужиткового мистецтва, як художня обробка деревини, металу, глини, художнє плетіння, ткацтво, вишивання, розпис, писанкарство й ін. несуть в собі могутній виховний потенціал та завдяки високому рівневі естетизації викликають найоптимальніший емоційний стан для формування національних цінностей. Це саме той засіб етнопедагогіки, в якому найяскравіше виражені всі етапи формування культури особистості – етапи виявлення, засвоєння, створення та передачі цінностей [3].

У зв'язку з тим, що декоративно-ужиткове мистецтво тісно пов'язане з народним побутом, воно виступає складником духовно-матеріальної культури. Якщо декоративно-ужиткове мистецтво несе в собі духовний потенціал, який передається з покоління в покоління, то воно виступає й ознакою національних особливостей кожного народу. Саме декоративно-ужиткове мистецтво виконує властиву лише йому функцію розкриття перед

людиною світу краси, яка відіграє значну роль у формуванні переконань, поглядів, норм і правил поведінки. Декоративно-ужиткове мистецтво активно впливає на чуттєву, емоційну сферу особистості, стимулює до певного виду творчої діяльності, формує мотиви і цим самим виконує важливу функцію у формуванні національних цінностей.

Декоративно-ужиткове мистецтво має розглядатися як важлива цінність, що виконує численні функції: пізнавальну, комунікативну, естетичну, творчу та ін., за допомогою яких традиція органічно входить у сучасність, набуваючи нового, живого змісту.

Пізнавальна функція декоративно-ужиткового мистецтва пов'язана з засвоєнням духовно-цінного, що створене і набуто попередніми поколіннями. Тому можна говорити про пізнавальну силу і можливості художньо-трудова діяльності відтворювати на рівні свідомості особистості родові цінності, духовні здобутки народу, формувати національну самосвідомість. Адже народна художня творчість несе у собі духовну пам'ять, привертає увагу, робить її предметом послідовного і цілеспрямованого вивчення.

Естетична функція допомагає пізнавати та сприймати довкілля "за законами краси". Саме естетизм народного мистецтва характерний для української ментальності, арізобарвність, яскравість притаманна декоративно-ужитковим виробам.

Творча функція забезпечує спілкування зі світом прекрасного за допомогою етнохудожніх цінностей, активізує емоції, викликає творчу уяву, стимулює фантазію, пробуджує почуття, збагачує образне мислення.

На думку відомих педагогів-дослідників, виховні можливості художньо-трудова діяльності зумовлені двома найістотнішими причинами: по-перше, мистецтво, що входить до його структури, служить засобом виховання культури сприйняття матеріальної форми; по-друге, така діяльність відіграє важливу роль у формуванні духовно-моральної культури, допомагає розвивати бажання творити.

Цінність художньо-трудова діяльності визначається багатством засобів, за допомогою яких втілюються творчі ідеї в матеріалі. Засоби художньо-трудова діяльності поділяються на виражальні та зображувальні (семантичні). Виразальні засоби, як емоційно-художні, включають фактуру, текстуру, колір, графічність, пластичність, ажурність. Зображувальні засоби (знак, символ, метафора, алегорія, емблема) виступають носіями функціонально-ужиткової

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

інформації, тобто зберігають відомості національної (або соціальної), логічно-образної орієнтації.

Висновки. З'ясовано, що художньо-трудова діяльність, спрямована на формування у школярів конструкторсько-технологічних та художньо-естетичних знань, умінь і навичок, розвиток творчих здібностей та виховання національних цінностей, передбачає реалізацію таких етапів:

1. Організаційно-спонукальний етап, мета якого – формування в учнів стійких емоційних вражень від естетично привабливого середовища художньо-матеріальної галузі мистецтва.

2. Етап пояснення та планування, мета якого – створення пізнавальних ситуацій для ознайомлення школярів з обладнанням, інструментами, пристроями, технологіями, способами обробки матеріалів та послідовності виготовлення декоративно-ужиткових виробів.

3. Виконавчий та контрольний-оцінювальний етап, мета якого – досягнення оптимального темпоритму діяльності й окремих дій, а також визначення критеріїв самооцінки учнями якості художньо-трудового процесу та його кінцевого результату – декоративно-ужиткового виробу.

Вважаючи, що художньо-трудова діяльність –

це сукупність процесів і явищ духовної практичної діяльності, саме через творчу діяльність у галузі декоративно-ужиткового мистецтва пролягає шлях до формування національних цінностей особистості школяра. У процесі художньо-трудової діяльності ніби відбувається друге “народження” дитини. Адже за законами природи дитина з'являється на світ як біологічна істота, натомість “за законами краси” відбувається її народження як суб'єкта пізнання культури та діяльності у цій царині, носія справжніх національних цінностей.

1. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво: [навч. посіб.] / Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук-Чугай, М.Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.: іл., табл.

2. Зязюн І.А. Національна державна комплексна програма естетичного виховання: [кн. в журналі] / І.А. Зязюн, О.М. Семашко // Рідна школа. – 1995. – № 12. – С. 29 – 52.

3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: [підручник] / М.Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

4. Тименко В. Поширений календарний план з художньої праці для 1 класу / В. Тименко // Початкова школа. – 1998. – №9. – С. 43 – 46.

5. Естетика: [словарь] / Под ред. А. Беляева. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2011

Джерела мудрості

“Кожна праця вимагає індивідуальних здібностей, таланту, обдарування, докладання фізичних і духовних зусиль”.

*Василь Сухомлинський
видатний український педагог*

“У людини має бути єдина професія – вона повинна бути великою і справжньою людиною”.

*Антон Макаренко
письменник, педагог*

“Людина, – народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилінкою. Людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний”.

*Василь Сухомлинський
видатний український педагог*

